

Іван РЕВАНЮК

ПРАВДА
ПРО Т. ЗВ. УПА

(Сповідь колишнього
проводника ОУН)

КИЇВ - 1961

Іван РЕВАНЮК

ПРАВДА
про т. зв. УПА

(Сповідь колишнього
проводника ОУН)

Видання Товариства культурних зв'язків
з українцями за кордоном

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна».

Іван Реванюк

Щоразу, коли я згадую своє життя, події 1943—1945 років, мимоволі виникають у мене почуття сорому і пекучого болю за ганьбу перед народом і самим собою, за даремно страчені роки.

В той час я, заготований українськими націоналістами, зробив необачний крок і став на шлях бандитської діяльності проти свого народу, вступивши у збройну ватагу ОУН — так звану УПА. Я був не рядовим оунівцем, а займав керівні посади, зокрема посаду надрайонового провідника ОУН Любомльського району, до якого входили Любомльський, Головнянський, Шацький та Заболотнівський райони, Волинської області.

Бандерівці дали мені кличку «Гордий», яку я й носив аж до 18 липня 1945 року, до того часу, коли прийшов з повинною до органів радянської влади і склав зброю.

Хто ж я такий, яка у мене біографія?

Я народився в 1922 році в селі Грабове на Волині. Це було бідне українське село Полісся часів панування Польщі. По обох берегах невеличкої річки Тур'я простяглося воно своїми вузенькими вулицями з низенькими, вкритими соломою, хатинами. Вони стояли похнюпившись, наче насунувши зацвілі мохом стріхи на свої віконця в одну-двешибки.

На краю села була розташована велика садиба поміщика Вербицького. Тут день і ніч гавкали собаки-вівчарки. Численним наймитам багатій платив всього по три центнери зерна на рік. Люди жили дуже бідно. Одягалися в домоткані сіряки, штани шили з саморобного сукна, а сорочки — з небіленого полотна теж власного виробу. Влітку носили довгу, аж до колін, полотняну сорочку. Поліщуків можна було відразу пізнати по цьому одягу та ще по сиром'ятному ремінцю, на якому висів ніж і кисет з доморощеним тютюном, кресалом і губкою.

Чобіт у чоловіків не було майже ні в кого. А ті, хто їх мав, користувалися ними тільки йдучи до церкви, а щодня ходили босі або ж у ликових постолах. Коли одружувалися, брали чоботи за десять грошей у крамаря напрокат — щоб відстоїти в них час вінчання. Вийдуть молоді з церкви і відразу ж роззуваються, щоб відати взуття господареві. У Грабові була пара чобіт, яким налічувалось дев'яносто років! Вони були гордістю всього села і приносили господареві прибуток.

Жінки теж одягалися в домоткані сорочки і спідниці. Завжди ходили босі. Навіть узимку, перебігаючи по снігу до сусідньої хати, не одягали постоли. Тільки коли йшли до церкви або на похорони, тоді одягали личаки.

Коли я підріс, мене віддали до сільської початкової школи. Закінчивши її, я вступив до Ковельської семирічної школи, яка вважалася українською. Але насправді навчання проходило польською мовою. За перший рік я навчився трохи читати, писати і рахувати до тисячі. Найголовнішим предметом був закон божий. Українською мовою ми, учні, говорили тільки тоді, коли вибігали на вулицю під час перерви. Та й то, криючись від учителів.

У другому класі теж навчання провадилось польською мовою. Але вже були уроки й україн-

ською мовою. Вчив нас учитель з польської школи. В третьому класі цього вчителя замінили іншим, за прізвищем Сайкович.

Почав Сайкович «поглиблений» курс української мови з того, що розповів свою біографію. Ми дізналися з його розповіді, що він воював з більшовиками і приїхав до Польщі з Росії тому, що є запеклим ворогом комунізму.

На кожному уроці Сайкович зводив наклепи на Радянський Союз і вихваляв культуру фашистів та їх могутню армію. Він робив усе, щоб прищепити учням ненависть до комунізму, повагу до гітлерівської Німеччини, розбурхати націоналістичні почуття у молоді.

Але, незважаючи на переслідування поліції, отруєння свідомості селян-українців націоналістичними ідеями, революційні настрої зростали, і навіть у Грабові з'явилася організація «Сільробідність». До неї увійшла більшість молоді нашого села. Вона перебувала під впливом КПЗУ і провадила чималу роботу. Зокрема, сприяла тому, що Першого Травня на сільський майдан вийшло багато людей. А увечері молодь влаштувала гуляння. Хлопці й дівчата танцювали, співали українських народних пісень, організовували різні ігри. Раптом нас оточила поліція. Начальник загону попередив, щоб ніхто не тікав.

Хлопці й дівчата збилися до купи і мовчки чекали, що буде далі. Один з поліціянтів наказав присісти всім на жабки і так стрибати аж до солтиса. Тих, хто сприйняв це як жарт, огріли по плечах нагаями. Було боляче і соромно стрибати вулицею навприсядки разом з переляканими дівчатами.

Після закінчення четвертого класу я повернувся з Ковеля в рідне село, де на той час організувався п'ятий клас. Вчителював той же Сайкович. Він ще більше розгорнув антикомуністичну і націоналістичну пропаганду. Шостий і сьомий класи

я закінчив у селі Сухоїжі. Приїхавши додому з посвідченням про закінчення семирічної сільсько-господарської школи, я почав господарювати.

На початку 1939 року пішов поголос про війну з Німеччиною. Польська влада почала забирати в людей полотно, щоб одягнути армію. Кожен селянський двір Грабова повинен був здати по тридцять метрів полотна. Поліція і староста нишпорили по хатах і забирали полотно силою. Обурення селян зростало.

Першого вересня 1939 року гітлерівська армія напала на Польщу. Запалав Ковель та інші залізничні станції. Уряд оголосив загальну мобілізацію. Однак багато мобілізованих до польської армії з нашого села або зовсім не пішли на призовні пункти, або ж повтікали з військових частин зі зброєю і ховалися в лісах.

17 вересня мені пощастило настроїти детекторний радіоприймач на московську радіостанцію. Москва сповіщала, що Радянський уряд дав наказ своїй армії перейти кордон Польщі і вирушити на врятування населення, кинутого польським урядом напризволяще.

Я і ще багато людей кинулися до Ковеля. Там на квартирі у Антона Мелащевського я дізнався з передач по радіо, що Радянське військо вже прийшло в Ровно і рухається на Луцьк. Через три дні все населення Ковеля чекало приходу Радянської Армії. А по дорозі на Луцьк рухалися тисячі підвод, ішли військові частини і безліч біженців з західних воєводств Польщі.

Величезні натовпи людей зустріли в Ковелі передові частини Червоної Армії.

Три дні я пробув у Ковелі — дивився, як райдісно вирувало місто з нагоди приходу Червоної Армії. По всіх селах почалися організовуватись революційні комітети. Коли я повернувся з Ковеля в Грабове, ревком уже розподілив між біднотою поміщицьку землю. Все майно Вербицького

роздавали вдовам і багатосімейним бідним селянам. Рояль, бібліотека та інше майно були передані школі.

Революційний комітет Грабова розташувався в будинку поміщика Вербицького. Кожного дня через село пробиралися до Румунії групи недобитих «оборонців» Речі Посполитої. Вони грабували селян, палили хати і вбивали ні в чому невинних людей. Спалили і мою хату. Дев'ять грабівців були забиті.

Сільський революційний комітет поставив собі за мету оборонити Грабове від бандитів. Навколо села були зроблені укріплення, і бандити зустрічали тут належну відсіч.

Я теж підтримував дії революційного комітету з гвинтівкою, яку приніс з Ковеля. Потім цю гвинтівку у мене відібрали, бо я був ще молодим. Населення села згуртувалося навколо революційного комітету, всі хотіли встановлення Радянської влади.

— От тепер можна буде зажити по-людськи, — говорили стари й малі.

І це справді було так. Адже дві третини землі в нашему селі належало поміщиків, а тепер її розподілили безоплатно подушно. Одеряв два гектари і мій батько. Ми раділи, як і всі інші хлібороби.

Надії наші справдилися. В 1940 році осінь подарувала нам чудовий урожай — вродилася добра пшениця і жито. У кожному дворі засіки поповнилися добірним зерном. Хлібороби почали сіяти озимину і орати на зяб. Частина селян пішла на заробітки до міста, частина відправилась з підвадами до Скуленського лісу рубати і вивозити деревину. Люди з радістю говорили:

- Добре стало жити! Бодай так і до віку було!
- Хазяями стали!
- У своєму кожусі тепліше, як у вусі!
- Тепер той голодний сидить, хто чухається та

спить! — авторитетно заявив мені мій дід Наум. І додав: — Тримайся, Іване, за землю-матінку.

Село швидко ставало на ноги. Радянська влада подала велику допомогу будівельними матеріалами, особливо лісом. У бідолахи-поліщука завелися гроші.

Стало значно вигідніше купити готовий одяг чи матеріал на сорочку, ніж виготовляти це з саморобних тканин. Люди поспішали одягнутись, купували чоботи, черевики і вже не хотіли ходили в личаках. Промислові товари рікою попливли в село.

Біднота стала незалежною від куркулів. Адже раніше горемика-поліщук приходив до багатія просити за відробіток коня чи плуга, а тепер почали організовуватись супряги, з'явилися прокатні пункти на сільськогосподарські знаряддя, машинно-тракторні станції.

В містах і селах відкрились нові школи з українською мовою навчання. Організувалася середня школа і в селі Сухоїжах. До неї вступили шістнадцятьо хлопців та дівчат і з нашого села. Серед них був я і мої приятелі Яків Токар, Олекса Арсенюк, Ганна Солов'ян, Євсей Солов'ян.

За часів панської Польщі тільки один я з села Грабове довчився до восьмого класу, а тепер нас було понад півтора десятка!

Зовсім по-іншому проходило і саме навчання: вчилися ми рідною українською мовою, знання здобували глибокі і потрібні.

Якось приходжу із школи, а мати й говорить:

— Люди збираються колгосп створювати. У неділю будуть збори.

— А ви підете з батьком? — запитав у неї.

— Як люди, так і ми.

Батькова заява була шістнадцятою. Незабаром понад 75 процентів селянських господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль. До складу її правління були обрані надійні люди і добре гос-

подарі. Серед них активні борці за встановлення радянської влади Трохим Сагаль, Савка Грабовецький, Яків Солов'ян. На загальних зборах колгоспників було вирішено почати підготовку до весняної сівби 1941 року.

І ось прийшов час сіяти. Новоорганізований колгосп добре підготувався до цього. Колгоспники дружно вийшли в поле, швидко посіяли ранні ярові культури. Потім посадили картоплю, буряки.

Невдовзі зазеленіли, зашуміли шовками колгоспні лани.

Батько і мати охоче працювали в колгоспі і я, закінчивши восьмий клас, теж вступив до нього. Та недовго тривала моя трудова діяльність. У неділю 22 червня 1941 року перші фашистські бомби порушилитишу своїми вибухами. Почалася війна.

Фронт пройшов через Ковель на Луцьк повз Грабове. Невдовзі після цього у селі з'явилися оунівці, які прийшли на українську радянську землю з фашистськими військами. Націоналісти заявили, що тепер буде так звана «самостійна» Україна. Вони роздавали людям листівки, в яких закликали будувати цю «самостійну» Україну за допомогою фюрера Німеччини.

З Облат зачастіли до Грабова різні оунівські представники. Данило Поперед зайшов до батька і почав переконувати його в тому, що гітлерівці — наші визволителі, які допоможуть створити «самостійну» Україну. Хто на тій «самостійній Україні» буде господарем і яке буде життя селян — Данило не говорив.

Запеклі вороги Радянської влади — куркулі, що повилазили з своїх нір, — Афанасій Арсенік, Олександр, Іван і Тихон Онищук почали будувати на шляху до Ковеля тріумфальну браму. Правда, фашисти в наше село не прийшли, але браму було збудовано.

Націоналісти з Обласного центру зібрали людей Грабова і оголосили, що тепер, при окупантах, Україна буде самостійною незалежною державою.

За кілька днів оунівці призначили старостою села Артемова Седлерука, а заступниками Кондратюка і Євсюка.

Повернувшись в Грабове куркульський синок Тихон Онищук. Він одразу став завзятым прихильником націоналістів.

Настала осінь 1941 року. Колгоспний урожай зібрали куркулі, яким належала земля до організації артілі. Ну, а я пішов до Ковеля і поступив у школу, яка готувала механіків. Провчилися ми недовго — щось місяців зо три. Прийшли якось до школи гітлерівці і розігнали нас. Потім почали вивозити молодь на роботи до Німеччини.

В цей час у Ковелі була заснована просвітянська націоналістична організація, яку очолили поміщик Підгірський і його дружина Олена, піп Іван Губа і мої приятели Сементух і Кремевій. Всі ці добродії через «Просвіту» розповсюджували серед населення свої облудні націоналістичні ідеї.

Гебітскомісар віддав наказ про те, що вся влада у повіті належить йому. Була організована німецько-українська поліція, на чолі якої поставлено катогу-садиста Скита. В німецько-українську поліцію пішли служити найогидніші покидьки, зрадники свого народу або боягузи, що дрижали за свою шкіру. З нашого села під бунчук Скити став Іван Євсюк і Олекса Карпюк. Комендантом поліції був Шубатура, а шефом гестапо Мартен.

Поліція знущалась з населення. Мені на все життя запам'ятався день водохрестя 1942 року. На це свято в організованому порядку прийшла до церкви вся поліція на чолі з Шубатурою. Іван Губа, що був настоятелем церкви, звівши руки до неба, хвалив господа бога і Гітлера. У обох

він надривно просив перемоги над більшовиками.

Потім поліцай на чолі з своїм шефом — гестапівцем Мартеном, поскидали шапки і отець-петлюрівець Іван Губа окропив їх святою водою. Поліціянти перехрестилися, поодягали шапки і вирушили бити євреїв.

Люди, присутні на водохресті, молилися за грішні душі тисяч євреїв, яких пороздягали на околицях міста і постріляли всіх, навіть жінок і немовлят. Одяг і майно розстріляних поліція звезла до приміщення школи механіків. Я зрозумів, для чого закрили окупанти нашу школу.

Після школи я пішов працювати в районний відділ сільського господарства (який називався «Гебетц ан сельшафт») помічником агронома. Весь час я підтримував тісний зв'язок з своїм приятелем Сементухом Василем, який був тоді вже так званим провідником ОУН Люблінського району. За його вказівкою я допоміг влаштуватися на роботу в «Гебетц ан сельшафт» націоналістам — своїм давнім приятелям Токарю та Онищуку.

Одне слово, виходило так: ми, українські націоналісти, на словах були за те, щоб боротися проти гітлерівців за самостійну Україну, а на ділі служили фашистським загарбникам як вірні пси. Ми часто збиралися у начальника поліції села Сухоїжі на квартирі і базікали про самостійну українську державу, а наступного дня поліцаї ходили по дворах селян і з усією жорстокістю віднимали у них хліб, м'ясо, масло та інші продукти для армії фюрера. Ці поставки планував я зі своїми однодумцями і приятелями Онищуком і Токarem. За невиконання поставок жорстоко карали не тільки окремих селян, але й цілі села.

Про звірства націоналістів мені відомо багато фактів.

В селі Щадровоці оунівці захопили понад 110 юнаків і дівчат і погнали їх в Речицю, а звідти відправили через Ровно і Ковель на каторгу в Німеччину.

Одного разу шестеро поліцайв на чолі з комендантом Петром Маковецьким виїхали в село Хотюшов. Там у магазині були під замком чоловік з 20 єреїв. Бандити взяли палицю і почали «мірятися»: чия рука буде зверху, той має розстрілювати арештованих. Жереб випав на Кошелюка. Він пригнав арештованих до могилок, роздягнув і почав розстрілювати їх з пістолета. Решта поліціянтів стояли і дивились, а потім повитягали пістолети і теж почали стріляти.

Якось в Ратно приїхало машин з п'ятдесяти. Комендант поліції Лугінський наказав у повному бойовому спорядженні збиратися в похід. Приїхали в Мокрин, переночували. А вранці оточили це село, зігнали дуже багато народу і примусили людей викопати біля попової хати велику яму. Разом з гітлерівцями націоналісти розстріляли їх і кинули у викопану яму, а мешканцям наказали зарити її.

З Мокрина поїхали в село Картоліси. Його жителі не виділили людей для відправки в Німеччину, не давали німцям ні м'яса, ні сала, ні яєць. І на роботи не йшли. Бандити розстріляли там сім чоловік і поїхали далі. А через деякий час в Картоліси знову прибув загін карателів, в якому налічувалось 20 поліцайв і два гітлерівці. Приїхали вони вночі. Там уже стояв гітлерівський батальйон. Розбили на групи (один гітлерівець і чотири націоналісти в кожній) і почали зганяти темними вулицями людей — чоловіків, жінок, стариків, малих дітей.

Потім спалахнули навколо величезного натовпу сліпучі промені автомобільних фар, і не було можливості сковатись від цього пекельного світ-

ла. Жителі села збилися докупи і застигли від жаху.

Раптом сотні машин разом загули, і люди почали падати, скошені вогнем қулеметів і автоматів.

Два тижні тривали тут розстріли. Розстрілювали по змінах. Одні поліцай розстрілюють, а інші ковбаси роблять з м'яса худоби, відібраної у селян. Вибили всіх поголовно: і жінок, і дітей — близько трьох тисяч чоловік. Людей вибили, а село спалили.

Одного літнього дня біля села Сільця Горницькі поліцай помітили кілька фурманок циган. Людей забрали в Ратно і там всіх постріляли, а майно конфіскували і вигідно продали.

Восени 1942 року на хутір Красилівка приїхало вісім поліцай. Заарештували чоловік з 10 селян і повезли їх в урочище Висока Нива, де в лісі в землянках ховалися кілька десятків жінок і дітей. Поліцаї закидали землянки гранатами. Тих, хто лишився в живих, вишикували перед ямою і перестріляли у потилицю. Потім роздягали трупи, шукали по кишенах гроші, годинники і т. д.

Раптом оунівці помітили у кущах п'ятеро дітей. Кати приволокли їх до ями, поскідали ногами на трупи матерів і наказали селянам, яких пригнали з собою, закопувати їх живими...

В той час біля Сталінграда йшли запеклі бої. Фашистське радіо галасувало, що армія фюрера успішно рухається вперед і незабаром більшовикам настане кінець.

Провідники ОУН за допомогою українсько-фашистської поліції та гітлерівських каральних батальйонів посилюють терор. Гебітскомісар наказує збільшувати поставки хліба, м'яса, вовни, масла, яєць. У селян було пограбовано вже все, але на це оунівці й окупанти не звертали ніякої уваги.

Землі, які за Радянської влади були роздані селянам, повернули поміщикам. Фашисти гарячково організовували державні господарства, так звані «Штадтгути». Очолювали їх поміщики. Всі вони належали до націоналістичної еліти і вірно служили своїм господарям — фашистам. В селі Лозаки очолював «Штадтгути» поміщик-мільйонер Лозацький, золото якого лежало у французькому банку. В Турійському районі порядкував поміщик Шамполовський, в селі Стебло — Шагібелльський.

В селі Грабове «Штадтгути» було організовано на базі маєтку Вербицького. Від маєтку нічого не залишилося, бо за Радянської влади все було роздано бідним людям. Але гітлерівці разом з оунівцями відібрали у селян коней, реманент та інше майно.

Українська поліція разом з окупантами їздила по селах і грабувала населення, а в містах допомагала винищувати євреїв. Після розстрілів за Ковелем тисяч радянських людей загони поліції поверталися в місто, співаючи веселих пісень, наче не страшний злочин вчинили, а зробили якесь добре діло.

По радіо сповістили про розгром Радянським військом трьохсотисічної армії фельдмаршала Паулюса. Гітлерівці оголосили з приводу цього трьохденний траур.

Селяни перестали здавати продукти харчування. Мій шеф Герман повісив носа, а разом з ним посмутніли фашистські посіпаки: голови управ, поліція та інші наймити Гітлера.

На залізниці Ковель—Сарни були пущені під укіс фашистські військові ешелони. Це діяли радянські партизани, яких ставало все більше і більше в лісах Волині.

Гітлерівці почали посилено поповнювати гарнізони поліції козаками-власівцями. В Ковелі розмістили цілий батальйон цих запроданців. В Рат-

но, Маневичах, Голобах, Камінь-Каширському були створені спеціальні батальйони з галичан і власівців.

За допомогою цих зрадників народу гітлерівці виловлювали і вивозили в Німеччину юнаків і дівчат. Почалась підготовка до вивезення міського населення. Фашистські довірені особи закликали молодих людей добровільно їхати в Німеччину. Були розвіщені яскраві плакати, що ілюстрували прекрасне життя там і легкість працювати на фашистів.

Та ні лозунги, ні накази не допомагали: ніхто не приходив на збірні пункти. Тоді гітлерівці почали влаштовувати на молєдь облави.

Одного разу спіймали дочку вдови Дмитрихи. Вона пішла до начальника ковельського азарбандту — запроданця Божковського просити, щоб відпустив її дочку додому. Вдова принесла йому й хабар — п'ять кілограмів сала. Божковський взяв те сало, погладив живіт і каже:

— Коли не хочеш, щоб їхала старша, то пришли молодшу.

Дочку Дмитрихи Божковський не відпустив, а стару жінку вигнав з кабінету та ще й коліном дав так, що вона кров'ю залилася.

Після розгрому гітлерівців під Сталінградом усі фашистські прислужники почали замислюватись, що ж буде далі. Заговорили про це і ми, оунівські пристяжні. Народ український радів, що окупантів почали бити на фронтах і в тилу, а ми, провідники і активісти ОУН, вірою і правдою служили ворогам Батьківщини, допомагали їм зміцнювати «новий порядок» та все тлумачили про самостійну Україну.

Петлюрівський недобиток — піп Іван Губа теж розгорнув шалену діяльність. Він оголосив через паству по селах, що буде велике водохрестя і щоб до Ковеля зійшлося побільше населення.

У неділю в місто зібралося багато людей. Відправивши службу у соборі, віруючі рушили в похід до річки. Попереду йшов піп Губа, за ним несли хоругви та фашистські прапори. Потім йшли окупанти і поліція, а за ними вже люди.

На річці Губа виголосив промову.

— Люди православні, — говорив він, — ми повинні згуртуватися навколо великої гітлерівської Німеччини і допомогти славному війську фюрера перемогти більшовиків, бо від цього залежить визволення України і створення самостійної української держави. Ми вже маємо своє військо, — показав піп Губа хрестом на шуцманів. — Допоможіть фюреру бити більшовиків, бо якщо вони повернуться, ми всі загинемо. Боже, допоможи бити супостата!

Губа окропив шуцманів святою водою вдруге, і вони на чолі з Шубатурою пішли в казарми.

Я стояв і думав: «Як же воно так? З одного боку провідники ОУН говорять про те, щоб ми готувались бити гітлерівців, а вустами попа Івана Губи закликають допомагати їм. Мабуть я ще не можу розібратися у всьому, а Губа — більш обізнаний».

І все ж я ніяк не міг уявити, яким чином може відбутися визволення України.

Я не раз бачив, як шуцмани по-звірячому розправляються з українським населенням, як вони грабують і вбивають беззахисних людей, знищуючи цілі села, а піп Губа каже, що ми маємо в їх особі «українське військо».

Моя юнацька голова йшла обертом. Кого слухати? Кому вірити? За ким іти? Відповіді на це не було, і я продовжував служити фашистам.

Якось я пішов з Ковеля додому — в Грабове. Нічого світлого тут не побачив, бо село було зруйноване. Побувши у батьків і почувши їх скарги на тяжке життя, я поїхав попутною підводою до села Сухоїжі. Хотілося побачитися з то-

варишами по школі, поговорити, подивитись, як там живуть люди.

В'їжджаю в село і не впізнаю його. Раніше на вулицях завжди було багато людей, бігала весела дітвора, співали дівчата. Біля школи, в якій проїшли дитячі роки, я побачив руїни. Дивлюсь і не вірю сам собі! І раптом чую хтось вигукує:

— Шнель, шнель, йуда!

Оглядаюсь і бачу: чотири єреї несуть ліжко з периною, а на ньому сидить поліцай і поганяє їх нагаєм. Та так їх б'є, що вони аж підстрибують. А поліцай регочеться і вигукує раз у раз: «Шнель! Шнель, вороні!».

Один з носильників спіtkнувся і впав на коліна. Поліцай зіскочив з ліжка і сів на нього верхи. Нагай аж свистів у повітрі...

— За що ти мене б'еш! — кричав скривавлений чоловік...

Я попрямував до Василя Марчука, свого товариша по школі.

— Ну, як поживаєш, друже?

— А як бачиш, — відповів мені Марчук. — Живеться добре, маю гроші, мундир добрячий. Хорошого начальника маю.

— О, так ти, Василю, в Сухоїжах влада! Ти бачив, як тут людей бив якийсь поліцай? Чому ти йому нічого не скажеш?

— Та що ти! — злякався Марчук, — то ж комендант поліції Кублик, мій начальник і земляк з села Заріччя. Був він у польському війську, а тепер повернувся сюди і його гітлерівці поставили комендантом, бо він добре знає німецьку мову.

Вийшовши від Марчука, я вирішив повернутись додому — у Грабове.

...Прийшла весна 1944 року. Серед людей ширілися чутки, що на Ровенщині ніби діє група так званої УПА — української повстанської армії ОУН на чолі з Тарасом Бульбою. Вона ніби

підриває фашистські ешелони і вбиває гітлерівців скрізь, де тільки трапляється нагода. Та трохи пізніше я дізнався, що фашистські ешелони підриває не Бульба, а радянські партизани, які базувалися тоді в Сарненських лісах.

Повернувшись до Ковеля на роботу, я почув розмови, що на шляху Рожице—Ковель невідомі партизани влаштували засідку і вбили кількох окупантів. Зруйновано також зв'язок Ковель—Ратно. Зв'язок полагодили. Але на шосейній дорозі Ковель—Ратно були спалені всі дерев'яні мости. Боротьба проти фашистських загарбників розгорялась. Радянські партизани били німців, а я гадав, що то діють групи УПА.

Одного дня стало відомо, що в ліс пішов цілий загін шуцманів. Шеф ковельського гестапо Мартен розлютовано гасав по місту і стріляв у людей. Двох чоловік прилюдно повісили на вулицях.

Через два тижні після поїздки в рідне село я зустрів Якова Токаря і Тихона Онищука. Вони мені заявили, що настав час і нам почати боротьбу з гітлерівцями. Адже ми, мовляв, не гірші за шуцманів, що пішли в ліс.

Тим часом за наказом гестапо цілі батальйони поліцай вирушили на села для розправи над сім'ями тих, що втекли. В Любомлі, наприклад, жила сім'я шуцмана Сацука. Разом з усіма любомльськими шуцманами він втік у ліс. Поліцаї поїхали до хати Сацука і вбили його матір і брата.

Пізніше мені стало відомо, що в ліс українські поліцаї із збросю пішли з благословення верховного командування гітлерівської армії, і сам Степан Бандера, що перебував у Німеччині, дав наказ бандам т. зв. УПА робити видимість дій проти німців. Це було зроблено для того, щоб на бік націоналістів привернути симпатії українського населення і побільше залучити в банди УПА таких дурних хлопців, яким був і я, Іван Реванюк.

Насправді ж Степан Бандера разом з своїми господарями — верховодами фашистського райху створювали банди т. зв. УПА для боротьби з Радянською Армією, яка вже почала гнати німців на захід.

В одну з неділь я знову поїхав в Грабове і в Ковель більше не повернувся.

Якось в кінці червня я зустрівся з Тихоном Онищуком і він сказав мені:

— Приходь у неділю вранці до мене — познайомлю з одним чоловіком.

Я прийшов. Тихона знайшов у клуні. Він лежав на сіні, вкритому рядном, і розмовляв з якоюсь людиною.

— Знайомся, Іване, — це той самий, про якого я говорив тобі. А це Іван Реванюк, — пояснив Онищук.

— Православний, — назвав себе незнайомець, — ваш надрайоновий провідник ОУН. Може, підемо в садок? — звернувся він до нас. — Щоб, часом, ніхто не підслушав нашої розмови.

«Обережний», — подумав я, — видно, стріляний горобець».

Ми вийшли в садок і сіли під яблунею.

— Ну, що ж, друже, — сказав «Православний», — досить тобі байдики бити. Вступай в УПА. Даєш згоду?

Мені дуже сподобалась пропозиція «Православного». Я дав свою згоду.

— Поздоровляю тебе і призначаю господарчим Головнянського району.

Я ще не зінав, що то за посада «господарчий району», але у мене закрутилася голова — тепер я вже не Іван Реванюк, а щось значніше. Очманіло радий, я дивився відданими по-собачому очима на «Православного».

— З цього часу, — почув я твердий його голос, — ти перестав бути Іваном Реванюком, сином Трохима. Тепер ти, друже, «Гордий».

— А я для тебе, Іване, тобто, друже «Гордий», не Тихон Онищук, а провідник ОУН Любомльського району «Холодний».

...Я прийшов додому увечері. Мати, готуючи вечерю, поглядала на мене з любов'ю: вона не знала, що її син став на страшний і згубний шлях злочину перед своїм народом.

Наступного дня «Православний», «Холодний» і я, «Гордий», вирушили на схід. В кишенях у нас лежали пістолети і по дві гранати.

Ми прийшли в село Рудня. Тут я зустрів знайомого — Кленового. Він розповів, що після того, як у ліс пішов Ковельський загін українських шуцманів, те саме зробив і луківський гарнізон поліцай: вони забрали зброю, боєприпаси, запаси продовольства і втекли в Паридубський ліс.

Ми з «Православним», «Холодним» і «Шахом» пішли в ліс. Лісничий сказав, що я направляюсь в Головнянський район, щоб діставати там харчі та одяг.

Це означало, що я за допомогою озброєних оунівців повинен був грабувати населення. Лісничий дав мені два автомати і провідника. Його звали «Медвідь». За ним ми й вирушили в напрямі села Перешпи.

По дорозі познайомився з дівчиною, яку звали Галиною. Вона розповіла, що оунівці розгромили гітлерівський гарнізон, захопили склади з хлібом, цукром, різними продуктами харчування. Все це було роздано населенню. Пізніше я дізнався, що фашистський гарнізон справді був розгромлений і взято багато продовольства, яке роздали населенню. Але зробили це радянські партизани.

В Головно мені, як господарчому району, довелося відбирати у населення продукти і одяг на користь т. зв. УПА. Люди не раділи, звичайно, цим діям.

Потім я поїхав далі — через Опалин, Ровно, Острівецьку Волю. В селі Гороховисько я зу-

стрів «Чумак», «Байду», «Яструба». Вони були одягнені в гітлерівські мундири і того підперезані поясками з фашистською емблемою — ті ж самісінъкі коменданти поліції, якими вони були в Любомлі, в Головно. Вони запросили мене до хати.

Через деякий час увійшов озброєний оунівець і доповів, що до хати просяться якісь люди.

— Ми представники радянських партизанів, — відрекомендувався один з дружньою усмішкою. — Наше командування доручило нам вести переговори з вами про спільну боротьбу проти фашистських загарбників. Люди сповістили про ваші наміри і ми з'явилися.

«Чумак» дивився на партизанів з-під лоба. «Байда» і «Яструб» стиснули в руках автомати.

Троє партизанів стояли сміливо і відкрито дивились на похмурих оунівців у гітлерівській формі, чекаючи на відповідь. Хата була оточена такими ж похмурими і злими озброєними людьми, як і їх ватажки.

— Вийдіть з хати! — буркнув «Чумак».

Партизани вийшли. Через деякий час їх знову покликали.

— Так ось що, — сказав «Чумак», — вбийте своїх командирів і переходьте до нас. Тоді й будемо разом воювати проти гітлерівців. Командирів ваших, які перейдуть до нас, ми теж не каратимемо.

— На це ні ми, ні наше командування не погодиться! — гнівно сказав один з партизанів.

— Тоді йдіть собі. Мої бійці вас не чіпатимуть.

Коли партизани вийшли, «Чумак» дав наказ вбити їх по дорозі, що й було зроблено без будь-яких зволікань.

Через деякий час banda «Байди» прибула в район села Стара Гута і зробила засідку на загін радянських партизанів. Кілька десятків справжніх

патріотів Батьківщини загинули від рук оунівців.

— Нехай вони не заважають нам будувати самостійну Україну, — пояснив мені «Байда».

А по селах старости за допомогою загону «Яструба» забирали в селян те, чого не встигли забрати окупанти та українська поліція.

Наприкінці літа мене попередили, щоб я прибув у село Мельни. Там я зустрів «Рудого», «Шаха», «Холодного», «Православного» і Якова Токаря. «Рудий» був високопоставленим провідником ОУН. Про це я дізнався значно пізніше. Його справжнє ім'я Юрій Стельмащук. Це не який-небудь Феодосій Десятничук, що з налитими кров'ю очима вривався вночі в мирні житла з сокирою в руках і виконував наказ свого отамана. На совісті «Рудого» гори трупів. Він безпосередньо спілкувався з «центральним проводом» бандитів. Ручкався з «прем'єром» проголошеної у Львові сміхоторної «соборної України» Ярославом Стецьком, був на короткій нозі з Миколою Лебедем («Карбовичем»), Романом Шухевичем («Туром»), Ярославом Старухом («Синім»).

Бандитський верховод, що завбачливо ховав своє справжнє ім'я під прізвиськом «Рудий» і «Кайдаш» — уродженець села Коршев теперішнього Торчинського району. У 1940 році він — слухач Луцької гімназії — втік за кордон. В окупованій гітлерівцями Польщі вступив в організацію українських націоналістів і незабаром за протекцією якогось «Калини», на обов'язку якого лежало вишукування кадрів убивць і грабіжників, потрапив до гітлерівської військової школи, а потім — на курси розвідників-диверсантів. Перед тим як переправити «Рудого» (тоді він мав інші клички: очнівська — «Грім», фашистсько-агентурна — «IV Норд») в Радянський Союз, незадовго перед вторгненням фашистів, з ним у Krakovі мали розмову представники центрально-

го оунівського проводу і майор гітлерівської розвідки.

«Рудий» — Стельмащук розгорнув на Волині свою бандитську діяльність з жорстокістю господарів, які вишколили його. Це під його командою банда оунівських головорізів, що носила диявольську назву «Завійхвіст», протягом двох днів — 29 і 30 серпня 1943 року — розстріляла і вирізала в Голобському, Ковельському, Старовижівському, Любомльському і Луківському районах багато радянських активістів. При його особистій участі і за його розпорядженням знищено і похрабовано п'ятнадцять тисяч людей. Здійснюючи свої чорні справи, «Рудий» керувався людоненависницькими розпорядженнями самого Бандери і його підручних, які, в свою чергу, слухняно виконували волю самого фюрера...

Ось що являє собою «Рудий», з яким я зустрівся в селі Мельни. У розмові з тими, хто сюди прибув, «Рудий» найбільше уваги приділив питанням підготовки зграй УПА до зими.

Після цієї так званої наради я зайшов до рідного села, щоб побачитися з батьком і матір'ю, родичами і друзями. Мати дуже зраділа мені, а батько тільки докірливо подивився на мене.

Настрої селян явно були не на користь ОУН, і я поїхав з рідного села приголомшений.

В селі Облапи я зустрів Кубика — того самого, що верхи їздив на євреях в Сухоїжах. Він наказав оунівцям розбитись на боївки і повів нас у невідомому напрямку. Вночі ми оточили якесь село. Ранком виявiloся, що в ньому живуть поляки. Ми вчинили напад. Село запалало з усіх кінців. Опівдні кривава розправа над польським населенням була закінчена. Жодної людини не залишилося в живих, були порізані навіть малі діти.

— Зняти облогу! — почулася команда.

По шляху рухалося безліч підвод, на яких оунівці везли свої «трофеї» і гнали корів, отарі овець. Верещали прив'язані до полудрабків фурманок і возів живі свині.

У Перегінському лісі Кубик розповів мені, як він розправлявся з нещасними поляками.

— Я сам убив чоловік, мабуть, з триста. Між іншим, — пояснив він, — це робиться дуже просто: підводять до тебе когось, а ти його багнетом у живіт штрикнеш — і готовий.

У двох польських селах — Острівки і Острівецька Воля — було тоді вбито близько двох тисяч жителів. Серед них чимало жінок і дітей.

Такі ж розправи були вчинені і в ряді інших сіл, зокрема, в Ревно, в Лісниківці, Ставенських Смолярах, в Гуті, Нудежах.

Поляки, що залишилися живими, виконуючи вказівку керівників польського націоналістичного підпілля, за допомогою гітлерівців почали вирізувати українське населення. І пішла така різанина, що страшно й тепер згадувати. Я все це бачив на власні очі.

Люди почали ремстувати на УПА і мали для цього всі підстави.

Наближалася зима. Виконуючи вказівки гла-варів ОУН, я приступив до будування схронів, до накопичення запасів харчів. Було звезено зернс з понижених польських сіл. Скошений, але не звезений з поля хліб, помолотили і зерно перемололи на муку. З населення додатково було стягнено масло, кілька сотень кабанів, корів. Наша м'ясарня під селом Саленські Смоляри почала виробляти ковбаси і заливати їх у діжках смальцем. Все це добро мої господарські групи вивозили в ліси на збереження.

Я вже не встигав приймати награбовані у селян продукти харчування. Для допомоги взяв собі втікача з Любомля — Сімановича, який раніше працював у гітлерівців директором млина. Я при-

значив його своїм референтом по промисловості — керувати роботою м'ясарні, млинів, шкіряним виробництвом.

По кущах мною було дано розпорядження будувати схрони для продуктів. В лісі між селами Гупали та Рогові Смоляри було виготовлено п'ять великих схронів і заховано в них близько двадцяти тонн муки, тридцять бочок залитої смальцем ковбаси, сало та інші продукти.

Прийшла зима. Я одержав наказ їхати в село Стара Гута. Тут ми мали зустрітися з самим «головнокомандуючим» УПА Клімом Савуром.

І ось у приміщенні школи, коли вже всі зібралися, виступають спочатку пропагандисти, які півдня розповідали про ідею українського націоналізму. Потім говорить піп Сойко — про те, що ми повинні бути фанатиками.

Мені було добре відомо, що Сойко не одного віруючого після сповіді виводив за кущі і власноручно розстрілював, скинувши рясу. Але, слухаючи його, не хотілося вірити, що цей служитель бога жорстокий вбивця — такий же, як і всі учасники кривавого зборища.

Після обіду приїхав Клім Савур — в німецькому мундирі і з більмом на оці. Головного бандитського отамана супроводжували здоровенні башибузуки: цей верховод кривавої зграї боявся навіть своїх однодумців — щоб йому часом не всадили кулі в спину.

— Я хочу підвести підсумки наших дій на Західній Україні, — почав Клім Савур.

Він говорив про те, що Радянська Армія швидко наближається до Західної України і закликав бути готовими до підпільної боротьби у «більшовицькій дійсності», про що був вже привезений зв'язківцями наказ Степана Бандери. Савур не говорив, що наказ Бандери був відредагований в штабі головного командування гітлерівської армії. Він не сказав, що в його кишені лежить по-

годжений з ставкою Гітлера наказ Бандери про перехід загонів УПА в підпілля для диверсій в тилу Радянського війська і для терору над українським населенням.

Після розмови Клим Савур виїхав на санях у східному напрямку. Пізніше мені стало відомо, що він, проїхавши пару десятків кілометрів, круто повернув на захід.

По шляху, яким їхав Савур, служба безпеки ОУН вирізувала сотні невинних людей, в тому числі і малолітніх дітей: «небезпечних на шляху головнокомандуючого УПА». Службі безпеки було дано таємні вказівки про посилення покарань над українським населенням, яке не мирилось з бандитськими діями ОУН і йшло в радянські партизанські загони. Відразу ж почалися масові розстріли тих людей, які повтікали з Німеччини чи по дорозі туди. В селі Столенські Смоляри поселилося кілька хлопців і дівчат, які повтікали з вагонів, коли їх везли на каторжні роботи до Німеччини. Вони переховувалися у добрих людей, як родичі або наймити. Якось увечері оунівці зібрали цих юнаків і дівчат ніби для наради, а потім відвели в ліс і всіх постріляли.

Волинські криниці почали заповнюватися трупами ні в чому невинних людей — вбитими, пошкодженими, задушеними руками оунівців.

Фронт стояв уже недалеко від Ковеля. До нашого табору з Любомля поприбігали запеклі націоналісти. Під час втечі гітлерівці у свій звірячий барліг в банду «Чумака» влилися власівці та так звані шуцбатальйони з дивізії «СС-Галичина». Вони були повністю в гітлерівському обмундируванні і мали німецьку зброю. Гестапо підкріплювало банди УПА своїми вірними служницями...

— А хто такий «Чумак»? — спитаєте мене.

«Чумак» — це Василь Мельник з села Княжне, Горохівського району на Волині. Своєю лю-

тістю «Чумак» — Мельник перевершував катів гітлерівського гестапо, жорстокість яких на окупованих ними територіях відома всьому світові. Я не знаю в усіх подобицях біографії «Чумака», але мені відомо, що він був комендантом служби безпеки ОУН в Локачівському районі, організовував криваві розправи над невинним населенням.

На початку літа 1943 року, в ніч під релігійне свято «Петра і Павла», за наказом і під безпосереднім керівництвом «Чумака» в сосняку біля села Колона теперішнього Нововолинського району було зібрано і знищено всіх активних радянських громадян, які жили в навколошніх селах. А потім оунівці, озброєні сокирами і мотузяними петлями, налітали на хутори і села і вирізували та душили людей.

Недалеко від руїн Новозагорівського монастиря стояла на рівнині одинока хата Миколи Жолковського. У першу ж ніч «кривавої акції» бандити «Чумака» сокирами порубали всю його родину — сім душ, старих і малих, полягли страшною смертю. Спотворені трупи оунівці кинули в льох. Туди ж закопали замордованих шістнадцять жителів колонії Горохівка, серед яких було троє дітей.

Сюди ж, на подвір'я Миколи Жолковського, привели Станіслава Слюсарського з двома дітьми — хлопчиком і дівчинкою. Чергою з автомата скосили батька з малолітньою дочкою. А хлопчик упав на коліна і благав бандитів: «Не вбивайте мене! Я вам буду корови пасти, тільки не вбивайте».

«Чумак» наказав зарити того хлопчика живим разом з трупами батька і сестрички. А Янека Кузьмича бандити зарізали косою. Коли «Чумакові» про це розповідали, він тільки реготовався.

Отаким був Василь Мельник або «Чумак», в банду якого влилося підкріпллення, надіслане за наказом гітлерівської розвідки.

В лютому 1944 року на території Любомльського району почали активно діяти радянські партизани. Українці волинських сіл ішли допомагати тим, хто справді був захисником народу, рятівником від фашизму і боровся за визволення рідної землі від гітлерівських загарбників та оунівської наволочі.

Усі зусилля главарів УПА були спрямовані на боротьбу з радянськими партизанами, які перешкоджали оунівцям грабувати населення.

Бандитські зграї почали концентруватись в районі села Стара Гута. Сюди вже поприбігали бандити «Лисого», «Чумака» та інших головорізів. Фронт був вже близько і для того, щоб зберегти свої сили, ми мали переждати у Нудійському або Паридубському лісах.

Ми вже чули гуркіт гармат. Радянська авіація нищила фашистські тили. Але лінія фронту зупинилася. Не перейшовши її, всі загони оунівців повернулися назад. Гітлерівці займали своїми гарнізонами такі села як Головно, Згорани, Переїшпа, навколо яких в лісах заховалася база УПА.

Сюди прибули і загони радянських партизанів та польські з'єднання, які пробиралися у Мурівський ліс. В Головнянському районі зробилося тісно.

Активно діяти проти окупантів в такій обстановці було ризиковано, але радянські партизани все ж проводили бойові операції: в районах села Гупали ними було зроблено засідку, по дорогах вибухали міни. Гітлерівці кілька разів намагалися вибити радянських партизанів з села Рогові Смоляри, але їм це не вдавалося.

Банди УПА ховалися в лісі поблизу села Королева і під Роговими Смолярами. Тут гітлерівців не було. Провідники ОУН, в тому числі і я, переховувались по хуторах. Фашисти робили насоки на радянських партизанів, а тут же, під

боком, на Рогових Смолярах, розмістились головорізи УПА з куреня «Лисого» — вони їх не чіпали.

Весною в районі села Рогові Смоляри зібралися всі главарі УПА і ОУН. Сюди прибули «Шварц», «Лисий» та інші. Тут було створено так звану школу чотових. Найбільш дужих, жорстоких і підступних головорізів відібрано в спеціальні чоти і щодня, з ранку до вечора, навчали військовій справі, набивали їх голови ідеологією українського націоналізму та по кілька годин муштували.

Якось одного ранку «Лисий», «Чумак» та ще кілька чотових поїхали в район села Запілля на якісь переговори. Про ці переговори перешіптувались усі, але ніхто не зінав, з ким вони мають відбутися. Один з учасників поїздки потім похвалився мені: «Ех, і покаталися ми сьогодні на фашистській машині!»

Я думав, що вони підбили якусь ворожу машину і поїздили на ній. Але дуже помилувся: «Лисий» і «Чумак» їздили на переговори з гітлерівським командуванням.

Наступного дня почали готовуватися в дорогу. Вночі вирушили. Вранці я прийшов на місце розташування банди під Смолярами і побачив, що з лісу йдуть підводи — на них були автомати, самозарядні гвинтівки, патрони і гранати, навіть ручні кулемети. «Лисий» сказав, що гітлерівці відступають і через своїх представників дали нам цю зброю і боєприпаси.

Для мене стало зрозумілим, для чого так гаражково за наказом своїх фашистських господарів вишколювали «командні кадри» «Лисий»: гітлерівці озброювали банди УПА для терору в тилу Радянської Армії.

Перехід лінії фронту дуже лякав. Щоб підбадьорити нас, «Шварц» говорив, що там діють

великі загони УПА і що гітлерівці не перешкоджатимуть нам переходити лінію фронту...

Фашистське командування навіть потурбувалося про те, щоб УПА мала для своїх дій в тилу Радянської Армії матеріальну базу. Для цього було інсценовано «напад» частин УПА на Камінь-Каширський. Гітлерівці залишили це місто без єдиного пострілу і всі свої склади здали неповажними бандам УПА. А перед виходом з міста вивісили жовто-блакитний прапор. Так УПА одержала від гітлерівців одяг, продовольство, зброю, боєприпаси.

Була ще й інша причина, яка примусила окупантів залишити Камінь-Каширський: сильні з'єднання радянських партизанів загрожували захопити це місто. Коли б не здійснився план здачі Камінь-Каширського бандитам УПА, так би воно й сталося.

Взагалі, гітлерівців не було на місцях розташування УПА. Ми вільно ходили в районі сіл Рогові Смоляри, Гупали, Перешпа, Будники, Гуща, Забужжя й Опалин. Це була спеціальна зона, де нас фашистські посіпаки не обстрілювали. Лише зрідка в певні години в напрямку лісу падало кілька снарядів для відводу очей. Всі ми знали, куди упадуть ці снаряди і туди не ходили.

Маючи вільний доступ до згаданих населених пунктів, я неодноразово заходив до села Гуща. Одного разу я зустрівся там з Пашинським — колишнім моїм помічником і директором забузького млину. Пашинський сказав, що зі мною хоче поговорити одна людина з-за Бугу. Я здивувався, звідки мене може знати хтось на території, де я ніколи не бував і де знаходяться гітлерівці. Але відмовитись від зустрічі не наважився.

— Це представник ОУН, — пояснив Пашинський.

— Нехай приходить в село Гуща і ми там поговоримо, — наказав я.

О дванадцятій годині я вийшов на околицю села в супроводі Івана Зубенка. Трохи почекавши, побачив, що наближається Пашинський і з ним якийсь панок у шляпі і сірому костюмі. Я пішов їм назустріч. Панок подав мені руку і назвав себе Кмедою. Ми відійшли в садок, і Кмеда почав розповідати:

Раніше я працював головою Костопільської міської управи. Але тепер там уже знову Радянська влада і я йду на схід. Як патріот своєї батьківщини, я хотів би допомогти вам тікати з гітлерівцями на захід. Радянське військо вже розгромило всі банди УПА. Ви тут загинете, а я можу допомогти врятуватися.

Я згадав наказ Кліма Савури не робити жодного кроку з української землі.

— Ви пропонуєте мені зрадити нашу справу! — обурився я. — Мій провід заборонив мені звідси кудись тікати.

— Е, чоловіче добрий, — засміявся Кмеда, — провід ОУН вже давно на заході, в тому числі і Степан Бандера.

Я не знав, що мені говорити. А Кмеда продовжував:

— Мене прислали сюди з'ясувати одну таку деталь: чи правда, що в районі Пінська чи десь поблизу Ратно Радянські війська прокладають через болота велику дорогу, по якій хочуть пропустити свої війська глибоко в тил гітлерівської армії?

— Окупантам я ніякої інформації давати не буду, — заявив я категорично Кмеді. — Гітлерівці — мої вороги.

— Ех ти, хлопче! — скривився Кмеда, — ми вже давно користуємося вашими інформаціями. І дають їх нам провідники ОУН. Ти ж бачиш, що я теж українець і хочу допомогти вам. А ви зро-

бите велике діло, якщо допоможете гітлерівцям. Рука руку міє і обидві бувають чисті! Ти хіба не знаєш, що фашисти дають УПА зброю, а ваші провідники виконують завдання гітлерівської розвідки?

Мені нічого було заперечити Кмеді: в моїх руках теж була самозарядна гвинтівка, одержана від окупантів через «делегатів» з куреня «Лисого». Але я відмовився продовжувати розмову, бо вважав себе за «ідейного члена ОУН».

Після зустрічі з Кмедою, Пашинський, Чмир та ще деякі оунівці втекли за Буг.

В кінці червня бандити почали готовуватися до переходу через лінію фронту в тил Радянської Армії. Кожному було пошито наплечники для продуктів харчування. Із зброєю, одержаною від гітлерівців, ми вирушили на схід.

Радянські літаки громили відступаючі колони гітлерівців. Але banda «Лисого» йшла лісовими хащами і не зробила жодного пострілу по них. Ми навіть не спробували перешкодити їм кивати п'ятами.

Дехто під час переходу лінії фронту побоювався, що доведеться приймати бій з гітлерівцями. Але «Лисий» запевнив:

— Не треба боятися. Там, де ми пройдемо, їх не буде: з гітлерівським командуванням домовлено вільно пропустити нас у тил Радянського війська.

І справді, ми перейшли лінію фронту, не побачивши жодного гітлерівського солдата. Тільки, коли підходили до Заболоття, на нас напала група партизанів. Але їх було дуже мало, і ми опинилися в Заболотівському лісі. Йшли цілу ніч. Ми бачили, як зрила земля танками, тягачами різної артилерії, автомашинами. Це вже були сліди не фашистських військ: Радянська Армія переслідувала гітлерівців своєю могутньою технікою. А ми, мор жаби, хотіли перешкодити цьо-

му нестримному рухові армії — визволительки всіх народів від фашистської чуми.

Перед світанком ми ввійшли в Паридубський ліс. Не встигли зробити кілька кроків, як почались вибухи. Кілька чоловік було поранено і вбито. Начальник служби безпеки «Гонта» вирішив особисто перевірити, в чому справа. Він швидко попростував у кущі, але відразу ж потрапив на міну. Знову вибух і «Гонта» падає з відірваною стопою.

Ми пробиралися лісом. Через деякий час прибули зв'язківці з села Смідин, а за ними прийшов «Рудий» зі своїм почтом. Ми побачили обірвану, брудну ватагу бандитів — злих і голодних. Я підійшов до «Рудого» і поздоровкався з ним.

— Ви, хлопці, здорово живете: одягнені, маєте що їсти, а ми ледве живі та теплі залишилися на цьому боці фронту, — сказав «Рудий».

Він стояв переді мною і жадібно палив самокрутку, якою його почастували. Від пихатості верховода не залишилося й сліду.

Деякий час «Рудий» відлежувався і відгодовувався зі своєю подругою в зробленому для нього шалаші, і виробляв там таке, що навіть ми червоніли.

Героїчна Радянська Армія гнала фашистських окупантів з рідної землі. В її ряди вливалися тисячі українців Волині, щоб, не шкодуючи свого життя, поруч зі своїми братами — росіянами, білорусами та синами інших народів СРСР боронити свободу, честь і незалежність своєї Батьківщини. А ми за наказом фашистського командування сиділи в лісі і чекали, поки посунеться фронт далі на захід і можна буде встремити ножі в спину своїх братів і батьків. Але тоді я так не думав.

Натішившись з коханкою і від'ївшись, «Рудий» зібрав бандитів і заявив, що треба виру-

шати у Бузацький ліс. Там ми зустріли банду, до якої, крім старих вовкулаків, ввійшли всілякі покидьки того грізного військового часу. Серед них я побачив братів «Холодного» — Івана й Антона Онищуків. Був тут і Рижко з села Облапи — приятель «Ярого» та «Шаха», син куркуля Ананій Хлуд та інші.

Від Івана Онищука я вінав, що мій батько пішов служити у Радянську Армію, що в Грабове вже встановлена Радянська влада і секретарем сільради обрано Андріяна Моніча. Я вирішив побувати в рідному селі. Темної ночі ми з Ананієм Хлудом залишили бандитське логово і прийшли в Грабове.

На мій стукіт у вікно з хати вийшла мати і, впізнавши мене, кинулась на шию. Я почав розпитувати про батька.

— Пішов воювати фашиста, — сказала мати, — переказував тобі, щоб кидав те діло.

Мати не наважувалася передати точно батькові слова, але я здогадувався, що міг сказати мій старий після того, коли повернулася Радянська влада і йому довірили зброю, щоб нею захищати Батьківщину. Мати дісталася з скрині листи батька. Він писав, що був поранений в бою з ворогами і нагороджений медаллю «За відвагу».

Поговоривши з матір'ю, я пішов до Федосія Токаря, щоб побачити Зіну. Мов злодій, переліз через повітку у двір і постукав у вікно. Мене привітно прийняли, мов зятя. Зіна кинулася приготувати щось попоїсти, а я з старим Токарем сів на лаві. На столі лежав лист Зіни: вона писала якомусь солдатові Радянської Армії в Іванівську область, де той лежав у госпіталі. «Зрадила мені Зіна», — подумав я.

— Це кому ти пишеш? — запитав я, кинувши головою на лист.

— Одному бійцеві, — відповіла Зіна. — Він у нас лежав поранений, і такий хороший чоловік!

Я змовчав.

— А де ж Яків? — запитав Токар про сина.

Яків Токар був убитий на території Ратнівського району, і я сказав про це старому і Зіні. Вони дуже засмутилися втратою єдиного сина і брата.

— Дурне ви діло робите, хлопці, — сказав Токар.

Мене образили слова старого Федосія. Я пощадився і вийшов з хати, відчуваючи себе тут чужим і не потрібним, як мені здалося, навіть, Зіні.

Після цього ми з Ананієм Хлудом вирушили на з'єднання з своєю бандою. Під час зустрічі «Ярий» — Кленовий і «Шах» порадили мені повернутись на свою попередню роботу. Я приїхався до зв'язку, який йшов у напрямі Головнянського району, і прибув на старе місце.

В селі Кізя знову зустрів «Медведя». Користуючись тим, що він добре знає місцевість (зв'язки тут усі вже були знищені), я пішов до Бугу, в район села Рогові Смоляри. Тут і знайшов чоту Бикова з сотні «Чумака». Я почав розпитувати про моїх старих друзів, зокрема, Петренка — провідника з Любомля та Стацика. Биков сказав:

— Вони виявилися «зрадниками»: склали зброю і з'явилися з повинною до органів Радянської влади. Ось почитай газету. Тут все сказано.

Я взяв газету і почав читати. В статті під наовою «Два брати» писалося, що в Любомлі жив Стацик Костянтин. Було в нього аж сім синів і одна дочка. Один з синів Стацика і дочка Люба пішли служити в Радянську Армію і не були на окупованій німцями території. Стацик Степан уже дослужився до чина капітана Радянської Армії, а його сестра Люба стала сержантом медичної служби.

Коли Степан Стацик приїхав до батьків у

відпустку, він дізнався, що його брат Сашко і товариш Петренко стали бандитами.

— Іди, батьку, в ліс і приведи мені обох: я хочу з ними поговорити. Своїм життям гарантую їхню безпеку і повну свободу дії. Після розмови зі мною хай куди хочуть ідуть.

Вислухав старий Стациок слова сина і пішов у ліс. Брат Степана — Сашко і Петренко прийшли в Любомль.

Степан Стациок розповів хлопцям, який загубний шлях обрали вони, ставши ворогами свого народу, і яку чорну справу роблять, допомагаючи оунівським бандитам надіти на шию українського народу ярмо поміщиків і капіталістів.

— Повертайтесь до свого народу, станьте чесними людьми, — закликав Степан Стациок засліплених націоналістичною облудою хлопців. — Радянська влада вам усе простить. Ти, Сашко, мій брат, а я капітан Радянської Армії і ти можеш мені повірити.

Сашко Стациок і Петренко послухали доброї поради.

Банди УПА почали з кожним днем рідшати. Восени 1944 року з фронту, який дійшов уже до Варшави, деякі частини Радянської Армії відійшли на відпочинок і розташувалися в районі, де ховалися наші банди. Нам було нікуди подітися. Рештки головорізів «Лисого» переховувалися в районі села Кроженець. Радянські війська проводили тут навчання і прочісували ліси, виловлюючи з допомогою місцевого населення оунівців. Сховатись було вже просто неможливо. Українське населення симпатизувало Радянській Армії і ненавиділо нас. Ми, мов пацюки, полізли в нори під землю. Я вирив собі для схованки криївку під корінням вільхи, що стояла біля самого болота. Щоб замаскувати яму, в яку залазив відлежатись до закінчення облави

або поспати, я нарізав купу осоки і прикривався нею.

«Курінь», яким командував «Лисий», від тих облав дуже порідшав і він, переляканий, ховався, як і я, по різних криївках. Якось увечері ми зустрілися з «Лисим» після облави і я розповів йому, де і як я ховаюся.

— Цікаво. Покажи, можливо й мені знадобиться.

Трохи пізніше я з одним оунівцем з села Голоби покинув район села Крошенець і попрямував на схід: «Можливо і я там зроблю так само, як Петренко і Стациок», — думав я.

По всіх селах були розташовані Радянські війська — вони готувалися для рішучого наступу на гітлерівців. Всюди лунали веселі пісні, а я з таким же як і сам бандитом йшов уночі крок за кроком, боючись зробити найменший шелест, ховався по-злодійському і обходив українські хати, де жили хороші люди-трудівники.

Так ми дійшли до села Черемошна Воля. Перед ранком ми потрапили в розташування якоїсь військової частини. Ми попадали на землю і довго лежали, трясучись від страху, мов у лихоманці. А навколо нас почали спалахувати вогні: солдати грілись після прохолодної ночі. Почало сіріти. Ми померзли, але від страху навіть не ворушилися. Я думав, куди б сковатися. Дивлюсь — сіріє купа гною, який вивіз, мабуть, господар удобрити поле. А трохи далі стоять копа жита.

— Давай сковасмось у цій купі гною, — шепочу своєму супутникові.

— У гній я не полізу, — каже той. — Я скиваюся в купу жита.

— Тоді прикрий мене гноєм. Увечері чекай на мене в копі.

Ми вирили в копі гною продовгувату яму і я заліг там. Мій напарник зарив мене і поліз до

копи жита. Мені скоро стало тепліше і я заснув. Прокинувся від пісень, що лунали по полю. То йшли радянські бійці. «Так і батько мій зараз співає, і, можливо, згадує мене? — подумав я. — Він обрав правильний шлях — справді пішов помститись фашистським загарбникам, воює зараз, б'є окупантів. А я лежу в купі гною, мов той жук».

Лежу я з такими думками і тремчу від страху. Раптом почув вигуки військової команди, тупотіння ніг, потім на мене хтось упав і так придавив, що не було чим і дихати. Чую, лежать на мені два бійці з кулеметом і розмовляють:

— Не висувай голови, — каже один, — краще маскуйся.

«Дивись, подумав я, більшовики, а говорять українською мовою. Невже таке може бути?» Я вже задихався в тій купі смердючого гною, але почулася команда, бійці підхопилися і побігли далі. А я лежав приголомшений аж до вечора і слова пісні ятрили мою душу: «Іде війна народна, священна війна!»

Увечері обережно виліз з-під гною і попрямував до копи, в якій переховувався мій супутник.

— Вилазь, друже! — гукнув йому.

Мовчазне поле лежало навколо мене...

Заморосило дощем. Я зняв чоботи і заткнув їх халявами за пояс: щоб не було чути моїх кроків. Прислуховуючись до найменшого шелесту, з зарядженим автоматом йшов по українській землі — чужий і нікому не потрібний. Більше того, я був ворогом цієї землі, що парувала від теплого дощу.

«Але куди йти, куди податися, що робити?» — питав я сам себе і не знаходив відповіді. — Піду додому — хоч матір побачу».

Через пару ночей я дійшов до рідного села. Мати і зраділа і злякалась, побачивши мене.

Вона не знала, що й робити зі мною.

— Іванку, — благально подивилась на мене мати, — краще тобі покинути все і піти по батьковій дорозі. Та вже й наш Йосип, твій брат, пішов служити до війська. А ти все по лісах мандруєш!

Мати вийняла знову листа від батька. Він писав, що справи у нього йдуть добре. Був легко поранений, але вже вилікувався і направляється знову на фронт. Потім показала ще одного листа, в якому батько повідомляв, що знаходиться на Прибалтійському фронті, і Радянська Армія вже підходить до кордонів Німеччини.

В душі я заздрив батькові, але так нічого і не сказав матері. Я пішов знову в ліс, щоб зустрітись з «Ярим», «Шахом», «Холодним» і порадитись з ними, що далі робити. Відверто говорили я з ними не міг, бо поплатився б за це головою, але я сподіався почути від них про думки і настрої нашого проводу.

На різдвяні свята в Бузачькому лісі я зустрівся з «Шахом» і бандою «Верховинця», яка переховувалась в районі Ратно—Камінь-Каширський—Любешів. «Шах» сказав мені, що він призначений провідником ОУН Ковельського надрайону, а я буду у нього господарчим: мені належало грабувати у селян харчі, одяг та взуття.

Ми попрямували в район Ковеля. Потинявся я по селах пару тижнів і побачив, що населення нам вже зовсім не співчуває. Ми зі своїм «надрайоновим провідником» приєдналися до бандитів «Верховинця».

— Вашим завданням буде постачати моїх хлопців, — поставив вимогу «Верховинець».

— А як же постачати, коли населення нічого не дає?

— Дуже просто: беріть п'ятірку хлопців і заходьте до першого-ліпшого двору. Побачите ко-

рову — беріть. От і буде ваше «постачання», — зареготався «Верховинець».

Взяв я кількох бандитів і пішов в одне село, а там уже діють групи місцевого населення по винищуванню оунівських бандитів. Ми натрапили на одну таку групу і ледве втекли. До самого місця розташування банди «Верховинця» переслідували нас місцеві жителі.

Не встигли ми присісти, як знову почалася стрілянина. «Верховинець» бачить, що справа погана — давай тікати, а я за ним. Кілометрів з двадцять кивали ми п'ятами — аж до села Ветли, Любашівського району.

В лісі відсапалися і побачили дядька, який приїхав дрове́ць нарубати. «Верховинець» покликав його до себе.

— Ти що, приїхав нас висліджувати?

— Та ні! У мене дома замерзають діти, ось я і приїхав нарубати дров. Змилуйтесь, пане!

— Знаємо ми таких! — буркнув «Верховинець» і повісив бідного дядька.

Ми пішли далі. Але я відчув, що мене почав забирати тиф. Я мусив залишитися в селі Полиці, Камінь-Каширського району.

Перед тим, як покинути «Верховинця», «Шах» дав мені свою польову сумку, в якій було дві тисячі карбованців радянських грошей та два листи від дівчини, що його лікувала. Мене привезли в село Полиці до якогось дядька.

— Візьми, — кажу йому, — всі гроші, і перевозі мене, доки я видужаю.

Дядько глянув на мене скоса і сказав:

— Іди ти до дідька з своїми грошима! Не хочу я твоїх грошей, скільки б їх не було. Забираїся геть!

«Он як любить нас українське населення», — гірко подумав я.

Надвечір завезли мене в якийсь хлів з сіном, прорили там нору і я заліз в сіно зі своїм автоматаом. Оунівці залишили мені дві пляшки води, загорнули вхід у нору сіном і пішли. Я залишився один.

Так я пролежав всю хворобу. Одного разу за оунівцями була погоня і, прочісуючи ліси, радянські бійці зупинилися в хліві на перепочинок. Вони покурили, пожартували і пішли далі. А я лежав, ні живий, ні мертвий.

Налякані члени бойки, які за мною доглядали, не приходили три дні — у мене не стало води, і я ледве не вмер від спраги.

Коли я видужав, поселився недалеко від того хліва на хуторі, а через кілька днів пішов у район села Довга Нива, Камінь-Каширського району. Тут я зустрівся з невеличкою купою бандитів і пробув з ними місяців зо два.

Прийшла весна 1945 року. Я вже зовсім видужав і думав йти до матері, набратись сміливості і покинути свою брудну справу. Але я боявся, що коли я залишу банду, то прийдуть оунівці і вб'ють матір, сестру, діда. Вони неодмінно розправляться і зі мною — рано чи пізно.

І я пішов не в Грабове, а на з'єднання з рештою банди, в якій були «Шах» і «Ярий». Так потрапив я у Бузатський ліс. «Ярий» розповів мені, що тут знаходиться і «Шах». Я пішов до нього, як до свого начальника і щоб віддати йому сумку. Бачу, «Шах» стоїть заjurений

— Чого це ти похнюопився, друже? — питав його.

— Та ось так, тяжко на душі.

— Я тобі приніс твою сумку і в ній листи від дівчини, що доглядала за тобою.

— Та невже! — аж скрикнув «Шах», вхопивши папірці. — Який я тобі вдячний!

«Любий мій,— писала дівчина,— я дуже переживаю за тебе. Як би мені хотілося пожити людським життям, а не скитатися по-звірячому лісами. Тільки, коли це все настане?»

«Шах» почитав листи і відійшов під сосну. Ліг і сумно встромив очі в небо.

— Ти що — не радий листам?

— Немає вже її на білому світі. «Іскро», «Іскро» — чому я не з тобою?..

— Ти що верзеш?

— Ех, не питай! «Іскру» розстріляли.

— Хто і за що?

— Наша служба безпеки розстріляла, бо вона була радянською шпигункою.

— Хто, «Іскра»? Та ти збожеволів, друже «Шах»! Цього не може бути!

— І я так думаю, але СБ так мене повідомила. Її зараз в живих уже немає.

Я почав розпитувати «Шаха» про Гришка.

— І Гришка немає,— сказав «Шах»,— він теж був радянським агентом і його розстріляли. У нас СБ постріляла половину сотні — всіх вихідців с Східної України розстріляли.

— За що?

— Вони були агентами більшовиків.

Я діз'явся, що вже розстріляно половину оунівців і в інших бандах. Це вносило в ряди бандитів розлад і ця дика зграя, що іменувала себе «повстанською армією» розпадалась на очах. Її добивали самі ж перелякані і збожеволілі ватажки. Голодні вовки перегризали один одному горло.

Анатолій Хлуд, якого я тут зустрів, розповів:

— Ти знаєш, Іване, у нас діється щось неймовірне: розстрілюють без розбору. До нас потрапили два дезертири з Радянської Армії. Хтось сказав, що вони радянські шпигуни. Коли ці хлопці поснули, до них підійшов «Яструб» і пострі-

ляв їх з пістолета, навіть нічого не спитавши.

— Ех, коли б і мені вмерти такою смертю! — з лякливим дрижанням у голосі вимовив Хлуд.
— Та це ж неподобство! — сказав я.— Як же це так?

— А ось так воно і є. До речі, за тобою приходив якийсь вусатий чоловік — він хотів обов'язково знайти тебе. Якийсь Петрійчук із Забужжя, лісник,— казав.

— А, це той, що допомагав мені пустити млин на в Забужжі. Де ж він зараз?

— Подумали, що він більшовицький агент, який прийшов, щоб тебе знайти і застрелити. Ну, його вивели і розстріляли в березняку.

...На четвертий день моого перебування у Бузацькому лісі я зустрів бандитів, які направлялися по зв'язку. Серед них я впізнав старого приятеля — Василя, того, що служив у поліції з Кубиком в селі Сухоїжах. На ньому був новенький гітлерівський мундир, шовкова сорочка, і він курив добре німецькі сигарети. Я питав:

— Де це ти так зодягнувся, Василю?

— Е, чоловіче добрий, я ж недавно перелетів лінію фронту,— всміхнувся він.

Мене зацікавили його слова, і ми розговорилися. Василь розповів, що коли фашисти тікали від Радянської Армії, він теж приєднався до них. Потрапив в якесь чехословацьке місто, де всім колишнім українським поліцаям запропонували піти в школу диверсантів. Навчали там радіосправі, підривати поїзди, мости, здійснювати різні диверсії.

— Пробули ми в цій школі два місяці,— розповідав Василь.— І ось, коли закінчилася навчання, нам наказали вилетіти в радянський тил. На проводи прийшов сам Стецько. Він оголосив промову і сказав, що нас всіх здоровить Степан Бандера.

— А де ж він тепер? — не витримав я.

— Е, Бандера тепер на свободі! Як тільки Радянська Армія дійшла до старих кордонів, гітлерівці його випустили. І тепер він вільно почуває себе в якомусь німецькому місті.

— Ну, а що ж далі? — питався я.

— Далі Стецько говорив, що нас посилають на Україну підривати радянські поїзди, мости, робити диверсії, збирати розвідувальні дані і передавати їх по радіо в провідний центр ОУН за кордон.

Стецько говорив також про те, що коли фашистська Німеччина буде розбита, тоді провід ОУН перебереться до Англії і звідти керуватиме повстанським рухом на Україні.

Василь розповів, що Ярослав Стецько підійшов до нього, потиснув руку і побажав успіху. Всіх диверсантів-оунівців гітлерівці озброїли пістолетами і автоматами. Видали на дорогу шоколад, сигарети, боеприпаси, тол і портативні рації. Стецько виїхав навіть на аеродром і перед відльотом помахав рукою на прощання.

— Ми піднялися в повітря, — розповідав Василь, — і полетіли в район села Несухоїжі. Але коли літак перелітав лінію фронту, його обстріляла радянська зенітна артилерія, і він збився з курсу. Нас викинули в Камінь-Каширському районі. Ну, а тут я знайшов своїх.

Побачив я і рацію Василеву, вона була вже без живлення. На рації стояла американська марка...

У Бузатському лісі я одержав наказ з'явитись в район села Мірці, де знаходився «Холодний». Тут я повинен був одержати деякі інформації. Я знайшов «Холодного», і він мені сказав, що я призначаюся провідником Любомльського надрайону.

В рядах рештків УПА творилось щось неймовірне. Ми вже не довіряли один одному. СБ лютувала і знищувала своїх же. Варто було сказати на

когось: «Він мабуть радянський агент», як людину розстрілювали без якої б то не було розмови.

Якось ми йшли через село Шкроби. Тут у «Холодного» була давня знайома дівчина — дочка Малютого. Тихон кохався з нею, іноді казав, що можливо одружиться. Полюбовниця Тихона зустріла нас радо — вона була з нами одного поля ягода.

— А де ж твій батько? — запитав «Холодний».

— Батько зараз на фронті, в Радянській армії.

— А ти що робиш?

— Господарюю і тебе, Тихоне, виглядаю, — пригорнулась до «Холодного» дівчина.

— До тебе більшовики не чіпляються?

— А чого вони до мене чіплятимуться?

— Ти чогось у Сероховичі ходила, га?

— Ходила, бо викликали. Питали про вас, але я їм нічого не сказала. Я ж не хочу, щоб вам було погано. І тебе ж, Тихоне, люблю...

«Холодний» — Тихон Онищук залишився у Малютівні, а ми пішли далі. Згодом я зустрівся з «Варнаком». Він відрекомендувався окружним провідником ОУН.

Після знайомства зі мною «Варнак» сказав:

— З сьогоднішнього дня ми призначаємо тебе, друже «Гордий», провідником Любомльського надрайону. Я думаю, ти справишся з цією роботою і виправдаєш наше довір'я.

— Постараюсь зробити, що зможу, — відповів я.

— А поки що я повинен тебе трохи підучити — щоб ти знов, як треба діяти надрайоновому провідникові. Раніше ти був господарчим і займався тільки господарчими справами, а тепер будеш «політичним» керівником. Завтра ми вирушимо з тобою до «Холодного» і разом підемо у Пари-

дубський ліс, в район села Кукуріки. Там ми зустрінемось з нашою верхівкою.

Наступного дня я з «Варнаком» направився в село Шкроби, де залишився Тихон «Холодний». По дорозі дізнався, що Тихон власноручно повісив Малютову дочку. Ця звістка кольнула мене в серце: так ось чого залишився у неї «Холодний»! Що це було: засіб звільнитися від набридлої коханки чи страх за своє животіння, прагнення жорстокістю врятувати себе від підозрінь СБ?

У селі Шкроби ми переночували. «Холодний» по-секрету сказав мені, що знищив у Грабові Андрія Моніча, секретаря сільради. До речі, Моніч в свій час був приятелем Тихона і вони, здається, навіть родичі між собою. У Моніча залишилося четверо дітей.

Повертаючись з села Шкроби разом з «Холодним» і «Ярим», ми зайшли в село Милиці до знайомого нам попа «Вихора». Розбудили його.

— Достаньте мені чистого паперу і медикаментів, — сказав «Вихору» «Варнак».

— Гаразд, я це зроблю. Приходьте через тиждень.

Після цього ми залишили монастир.

По дорозі зайшли ще до вчительки. «Варнак» видав себе за колишнього педагога і багато говорив з дівчиною про виховання в школі. Вона вийняла з портфеля зошит і почала читати власні вірші антирадянського змісту. «Варнак» слухав, слухав, а тоді й каже: «Бачу ти цілком солідарна з нами. Одягайся, підемо разом воювати за «самостійну Україну».

Дівчина швидко одяглася, і ми пішли. Це було 8 травня 1945 року вночі. Раптом прожектори почали освітлювати небо. Там, де стояли військові частини, спалахнули ракети. В небі творилося щось незвичайне. Ми не знали, що то салютувалося з нагоди закінчення війни.

Ми зайдли в ліс, і «Варнак» запитав у вчительки: «Ти хто, більшовицька агентка? Написала свої вірші, щоб до нас пролісти?»

Дівчина сполотніла. «Варнак», підсмикнувши сумку, в якій лежала «Педагогічна поема» Макаренка, накинув на шию вчительки мотузок і задушив її.

Коли ми дійшли до бандитського логова. «Ярий» доповів «Варнаку», що в селі Синово вночі було знищено сорок п'ять чоловік.

— Більшовицьких агентів, — пояснив «Ярий».

— Молодці, хлопці, — похвалив «Варнак». — Я бачу, що ви вмієте діяти.

Увечері ми пішли в Паридубський ліс на зустріч з верховодами ОУН. По дорозі «Варнак» зайдов до настоятеля мізовської церкви. Мені було відомо, що його брат при гітлерівцях був єпископом десь на Східній Україні і мав велику популярність ще за часів панської Польщі. Піп зустрів нас привітно, дав на дорогу харчів і поблагословив нас у дальню путь. Прийнявши благословлення, «Варнак» сказав:

— Нам би такого святого отця в ліс. Збирайся, батюшко, підемо з нами.

— А чого це я маю йти?

— Та от підемо, і я по дорозі вам скажу.

Піп одягнув рясу і пішов з нами. До ранку ми дійшли до Паридубського лісу. Тут вже чекали на нас «Гордій», «Крилатий» та інші вищі провідники бандитських зграй. «Варнак» відвів мене вбік і говорить:

— Я маю підозріння, що цей піп є більшовицьким агентом. Не може бути, щоб священику, брат якого був при окупантах єпископом, більшовики дозволили служити в церкві. Зараз я його буду допитувати, а ти дивись і вчись, як треба діяти провідникові ОУН.

Ми повернулися до священика.

— Я душею і тілом з вами, — сказав він, що жно ми підійшли. — Я колишній офіцер петлюрівської армії, був навіть редактором одного видавництва за часів Петлюри.

І почав розповідати про свої «заслуги».

— Брешеш, патлата собако! — grimнув несподівано «Варнак». — Ти є більшовицький агент!

— Та бог з вами! — перелякався піп. — Мій брат зараз знаходиться в Англії — настоятелем там якоїсь православної церкви чи, навіть, собору, а ви на мене таке кажете!

— Я тобі не вірю, — одказав на це «Варнак». — Відведіть його і охороняйте до вечора.

Увечері в район села Мизово посилали розвідку. «Варнак» доручив їй довести попа додому.

— Дивіться, хлопці, щоб святому отцю не сталося лиха.

— Все буде гаразд, — пообіцяв чотовий.

Ранком, коли розвідка повернулась, чutowий доповів, що навколо більшовиків ніде немає. Трапилася тільки одна неприємність: коли підводили попа до його хати, там виявилася засідка, почали стріляти і священика було вбито.

— Ну, в цьому ви, хлопці, не винні! — сказав «Варнак».

Після повернення розвідки «Варнак» покликав мене, «Холодного» і ще кількох оунівських ватажків.

— Так от що, друже «Гордий», — сказав він мені, — поки зробимо тебе провідником Любомльського району, а там буде видно. Перед тим, як йти в район своєї діяльності, послухай наші вказівки. Радянська Армія перемогла гітлерівську Німеччину і зараз все господарство Радянського Союзу переходить на мирні рейки. Від сьогоднішнього дня настане мир у всьому світі. Тепер ми повинні діяти підпільно. Це значить знищувати всіх радянських активістів, палити колгоспи, те-

поризувати населення і не давати зміцнюватись Радянській владі. Про все зроблене кожного місяця треба подавати звіт, а також відомості про новозбудовані мости, кількість ешелонів, які проходять щодня по залізниці Ковель — Холм, і про те, скільки знищено радянських активістів у вашому районі.

«Варнак» і «Холодний» розповіли про обстановку в Любомльському районі. Виявилося, що на кордоні Радянського Союзу з Польщею посилилися дії прикордонників. Вже організовані комендатури, пости і до кордону зараз не можна й підступити. По селах організовані озброєні групи сільської молоді для боротьби з оунівцями. Почалися облави на націоналістичні банди. Під час однієї такої облави довелося тікати з Гущі до села Бик. По дорозі зникло кілька оунівців. Серед них Іван Пащинський, Іван Дудич та ще кілька чоловік. Як з'ясувалося, вони здалися прикордонникам. Націоналістичні групи дуже порідшали, спав їх бойовий дух. В лісі залишилися невеличкі групи оунівців. Вони сидять у криївках, як щури.

— Коли ми тікали з району села Гуща, — розповідав «Чумак», — в селі Бик переховувався Сахаров — колишній голова гітлерівської рай управи. Він переодягнувся у постоли і приліпив собі бороду. Прикордонники зайшли до хати й побачили його. Сахаров прикинувся господарем.

— Чи не бачили ви тут бандитів? — запитали у нього.

— Нічого не бачив, їх тут не було, — відповів Сахаров.

Прикордонники пішли, а «Чумак», повернувшись до лісу, відшукав Сахарова і розстріляв його, бо той говорив з радянськими прикордонниками і, може, встановив зв'язок з ними.

— Ми хотіли розправитися і з сином Сахарова, — сказав «Чумак», — але той переховується

в селі Кізя, і ми не можемо його знайти. Ти, «Гордий», знайди сина Сахарова і приведи його до нас на розправу або сам знищ його. Про батька скажи, що його вбили більшовики.

Другого дня ми пішли в район села Городно, точніше, на хутори села Кізя. Тут ще існували нєдобиті рештки банд «Крук», «Гопак», «Медвідь». «Медвідь», побачивши мене, радо привітався:

— Де це ти пропадав, «Гордий»? — запитує.

— Ходив по всіх усюдах. А тепер мене призначено районним провідником Любомльського району. Як тут у вас справи?

— Ганяють звідусіль, — говорить «Медвідь». — Ти не чув, де мій батько?

Я знов, що батька «Медведя» розстріляли оунівці, але не сказав йому про це.

— Нам треба ліквідувати всю агентуру більшовиків, яку заслано до нас, — сказав я «Медведю», — тоді нам буде спокійніше діяти. Уже закінчено війну, і нам зараз треба бути дуже пильними. Тепер, після розгрому фашистської Німеччини, нам уже нема на кого надіятися.

Через місяць мене викликав у Паридубський ліс окружний провідник «Гордій».

— Ну, скільки пройшло ешелонів по залізниці? — запитує він.

— Двісті п'ятдесяти, — збрехав я. — До залізниці не можна підійти.

— А скільки сексотів у районі?

— Чоловік тридцять, — знову брешу.

— Скільки істребків* по селах?

— По всіх селах є істребки і багато є.

«Гордій» взяв папірець, на якому я написав «звіта», покрутів його в руках, подивився на мене призирливо і говорить:

* Істребки — члени групи місцевого населення по боротьбі з бандитами, які були створені по селах в перші дні після закінчення війни.

— Ех, ти! Районний провідник! Кажеш немає чого тепер робити. А чого ж ти не знищив сексотів, істребків, колгоспних активістів? Коли ти й надалі будеш отак працювати, тобі не місце в рядах ОУН.

Я зрозумів, що мені винесено смертний вирок. І я прагнув подовше пробути в Париубському лісі. Кілька разів на нас влаштовували облави.

Якось один оунівець з Заболотнівського району сказав:

— Ганяють нас, як дурнів. Хіба ж ми так побудуємо самостійну Україну? Треба діяти!

«Гордій» дізнався про це і наказав негайно розстріляти його.

Нас усіх вистроїли. Рішення суду мав виконати «Кущ». Він вийшов вперед, вийняв пістолет і наказав засудженному стати на коліна.

— Хлопці, я ж необдумано сказав, — злякано озирнувся той на своїх недавніх спільників.

— Знаємо тебе, знаємо! — гаркнув «Кущ». — Нагни голову.

Приречений по-волячому покрутів головою і похнюпив її долу.

— Нижче, нижче нагни, щоб зручніше було стріляти, — зареготався «Кущ» і вистрелив у потилицю. Потім ногою підвів голову і задоволено сказав:

— Готовий. Більше не буде базікати!

...Оунівські упірі хижими зграйками розповзалися по хащах, щоб звідти вовкулаками наскочити на якийсь глухий хутір, захопити нові нещасні жертви і закатувати їх...

* * *

*

З Перегінського лісу ми вирушили в Сусинівський, де знаходилися новопоставлені ватажки

ОУН: «Крилатий» і верховоди окружних проводів. Тут ми зустріли «Ярого», «Шаха», «Холодного». Вони, як і ми, прийшли сюди одержати «вказівки» про дальші дії.

Розпочалася «нарада». «Крилатий» пояснив, якими у нас повинні бути стосунки з населенням.

— Ми повинні добитися, щоб жодне село не визнавало Радянської влади,— говорив він.— ОУН мусить діяти так, щоб усіх, хто її підтримуватиме, знищити. Я повторюю: не залякувати, а фізично знищувати! Не треба боятись, що люди засуджуватимуть нашу жорстокість. Нехай залишиться з сорока мільйонів українського населення половина — нічого страшного в цьому немає. Не забувайте слова Степана Бандери: «Наша влада повинна бути страшною».

Він так спокійно говорив про фізичне знищенння двадцяти мільйонів українського населення, ніби мова йшла про те, щоб у лісі вирубати якусь сотню дерев.

Потім «Крилатий» вийняв з кишені листівку з надрукованим універсалом про створення за кордоном УГВР — т. зв. української головної визвольної ради. В універсалі вказувалось, що в УГВР об'єдналися всі сили українського націоналізму — побраталися мельниківці, бандерівці, петлюрівці та інші угрупування.

— Тепер ми будемо діяти об'єднаними силами,— заявив «Крилатий».— Той, хто втратить віру в нашу перемогу, буде знищений. Ми мусимо знищувати всіх, кого запідозримо у зв'язках з Радянською владою. А сім'ї їх будемо вирізувати до третього коліна!

Там же, на «нараді», я дізнався, що деякі члени УПА вийшли з лісу і втекли під захист радянських військ. Їхні сім'ї були покарані страшною смертю. Служба безпеки ОУН, так звана СБ, до складу якої входили найжорстокіші голо-

ворізи, що служили вірою і правдою гітлерівцям: поліцай, кримінальні злочинці тощо, тепер розправлялися з українським населенням.

Наступного дня після «наради» «розвідка СБ» доповіла, що з села Синове велика кількість людей переселяється до Ковеля — під захист Радянських військ. В багатьох населених пунктах почали протидіяти оунівським бандам винищувальні групи, які організувалися з місцевих жителів.

— До таких сіл треба застосовувати жорсткий терор, — сказав «Гордій».

— А в інших селах застосуємо десяткування, — додав «Рябий». — Тобто, кожну десяту хату будемо палити.

Якось до табору прийшов «Поручик». Він спочатку був у банді «Лисого», а потім перейшов до «Кубика». «Поручик» вважався знавцем військової справи. Ходив завжди пихатий і добре одягнений. Цього разу він прийшов обшарпаний і з великою бородою. «Варнак» викликав його на допит. Саме в цей час розпочалася перевірка всіх членів УПА. Провідники служби безпеки вислуховували біографії кожного оунівця і потім вирішували, чи можна надалі довіряти йому.

— Ну, друже «Поручик», розповідайте, де ви перебували до цього часу? — наказав «Варнак».

— А навіщо я буду про це говорити? — здивувався «Поручик».

— Значить, ти не хочеш сказати де був?

— Що ви! Це ви мені вже не довірюєте? — збентежився «Поручик».

— Та ні, друже! Ми тобі довіряємо, але мусимо перевірити, — заспокоїв «Поручика» «Варнак», підморгнувши «Гордію», що сидів поруч з ним.

«Поручика» відпустили. Коли він відійшов від куща, біля якого сиділи ватажки СБ, то не знов,

що це його останні хвилини життя, бо «Варнак» і «Гордій» вже схвалили свій мовчазний вирок: знищити!

Вночі «Холодного» було послано в Соломівський монастир до священика Наума «Вихора».

Ранком «Холодний» доповів «Варнакові»:

— «Вихор» медикаментів не приготував. Це значить, що він більшовик. Я завів «Вихора» в кущі, накинув вірьовку на шию — і все, — пояснив «Холодний».

— Я бачу, що ти, друже «Холодний», справжній націоналіст, — похвалив його «Варнак». — Так треба всім діяти!

Вночі з села Хмизово привезли в ліс сільську дівчину років сімнадцяти, а то й менше. Її провіна полягала в тому, що вона разом з іншими сільськими дівчатами ходила на гулянки, коли в селі стояла якась військова частина Радянської армії.

«Кубик» побачив дівчину і в нього по-вовчому загорілися очі.

— Дозвольте мені допитати її, — звернувся він до «Варнака». — Я з неї жили витягну, а допитаюсь чого нам треба.

— Бери її, друже «Кубик», — вискалив зуби «Варнак».

Дівчина сполотніла.

— Піди, друже «Гордій», подивися, як треба діяти справжньому націоналісту, — наказав мені «Варнак». — Учись боротись за самостійну Україну.

Кубик взяв дівчину і повів її за кущі. Я пішов слідом за ним.

— Ти хто така? Більшовицька агентка?

— Та що ви, дядечку! — перелякалась дівчина. — Я звичайна селянка. Живу в Хмизові одна з матір'ю. Політикою не цікавлюсь.

— Брешеш! — гаркнув «Кубик». — Ми знає-

мо, що ти ходиш до більшовиків і передаєш їм, де ми знаходимось. Я з тобою поговорю по-іншому. Зв'яжіть їй руки!

Кілька оунівців схопили на смерть перелякану дівчину і скрутили їй руки.

— Кажи, ти доносила на нас більшовикам? А, мовчиш! Ти у мене заговориш! — оскаженів «Кубик». Він засунув свою брудну руку в пазуху дівчині і розірвав на шмаття стареньку кофтину. Потім здер з дівчини спідницю і вона залишилася зовсім гола.

Дівчина підняла зв'язані руки і закрила ними обличчя.

— Дівіться, хлопці, яка красуня! — зареготався «Кубик». — Діана! Ану, зробіть з неї бублика!

Дівчину схопили, зігнули і під колінами між зв'язаними руками засунули кострубату палицю. Напівмертва дівчина звалилася набік.

— Може котрий хоче поласувати красунею? Ну, починайте, хлопці, — реготався «Кубик».

Дівчина затремтіла, підвела голову і благально подивилася на нас.

— Убийте краще мене! — крикнула вона. — Тільки не чіпайте!..

— Ага, заговорила! — зрадів «Кубик». — Ну, хто почне першим ласуватися цією непорочною Діаною? Не хочете? Тоді я покохаю її!

Він вийняв ніж і полоснув гострим лезом по грудях дівчини. А потім накинувся на неї і почав топтати ногами.

— Може тепер скажеш, що ти розповідала солдатам?

— Дайте мені води, — прошепотіла дівчина.

— Е, ні! Ми води задарма не даємо! Скажи, ти гуляла з солдатами?

— Єже-богу, не гуляла!

— Брешеш, гуляла! — розлютувався «Кубик».

— Не гуляла, не гуляла! Ми з дівчатами ходили тільки співати наших українських пісень. А з солдатами я не гуляла.

— А це я зараз перевірю, — всміхнувся «Кубик», застругуючи ножем соснову палицю.

За мить він підскочив до дівчини і почав штрикати їй загостrenoю палицею в половині орган. Нелюдський крик прокотився лісом. Поблизу почулися постріли — група озброєної сільської молоді прочісувала ліс. «Кубик» встремив ножа у спину дівчини і першим кинувся тікати.

Цього разу я вже не побіг з ними, а забрався в таку гущавину, куди і звір ніколи не пролазив. Тут до пізнього вечора лежав і думав.

Перед моїми очима поставала страшна картина знущання «Кубика» з чистої і хорошої української дівчини з села Хмизово. Чекає зараз на неї мати, виглядає любу свою донечку і не знає, що принесуть її понівечене тіло сільські хлопці — ті ж самі, що разом з нею виспіували на колодках чи над річкою свої чудові українські пісні.

Мені згадалася моя мати, менша сестра, Зіна. У мене волосся стало дики і холодним потом вкрився тіло, коли я уявив собі на місці дівчини з села Хмизово свою сестру і Зіну. Гострий біль образи і жалю пронизав мое серце, і я вперше гірко і безнадійно заплакав.

«Але ж «Кубик», «Варнак», «Ярий», «Православний» і всі інші звірі з людськими обличчями, нічні упирі глухих лісів Волині були твоїми друзями і однодумцями», — почув я грізний голос своєї совісті. — Подивися, хто вони, ці «борці» за химерну і нікому не потрібну «самостійну» Україну! Гітлерівці вішали, розстрілювали, живими спалювали людей — наших батьків, матерів, сестер і навіть малолітніх дітей. А ви, укра-

їнські націоналісти? Хіба ви цього не робите? Дикий звір не нападає на свою породу, не зробить того, що робив на моїх очах «Кубик»!

«Наша влада повинна бути страшною!» — пригадалися ще раз слова наказу головного головоріза ОУН-УПА Степана Бандери.

«Нічого незвичайного не буде, коли ми виріжемо двадцять мільйонів українського населення, яке буде нам перечити!» — вогнем пекли мозок слова «Ярого».

«Знищувати кожного, хто хоч на хвилину перестане вірити в нашу перемогу!» — казав «Варнак».

Я лежав під кущем самотній, всіма проклятий і розчавлений тягарем страшних злочинів перед своїм народом, Батьківчиною і самим собою.

І все ж я вирішив, що мені не по дорозі з оунівськими недолюдками. Треба шукати іншого шляху.

Тієї ночі я повернувся додому, в село Грабове. Мати розповіла про сільські новини. У відпустку приїхав мій друг дитинства Івсевич. Ми з ним в один день народилися, разом ганяли на лозинках, вдаючи з себе сміливих вершників-козаків, потім ходили до школи. Тепер Івсевич — офіцер Радянської Армії, як і його середній брат. Старшого вбили польські поліцай, ще коли він був в революційному підпіллі.

— Івсевич заходив до нас і запитував про тебе, — розповідала мені мати. — Я посorомилася сказати їому правду.

— Я знаю, де Івась, хоч ви й не кажете, тітонько, — сказав мені Івсевич. — Перекажіть їому, нехай кидає те брудне діло і виходить з лісу. Радянська влада їому все простить.

Я сидів приголомшений. Потім мати дісталася листи від батька і брата Йосипа. Батько писав, що після лікування працює в господарчій бригаді на відбудові зруйнованої гітлерівцями Дніпро-

гідроелектростанції. Брат Йосип повідомляв, що йде воювати з японськими самураями і дуже задоволений службою в Радянському війську.

Я поклав в кишенню листи батька і брата. Мати мовчки і сумно дивилася на мене, і стільки благання і докору було в її милях, наповнених слізами очах!

Як же бути, що робити? Якщо я піду в органи Радянської влади і складу зброю, одразу ж з'явиться «Холодний» і виріже матір, сестру й діда. Такі як «Кубик» і «Холодний» не зупиняться ні перед чим.

Повечерявши, я пішов до Зіни. Вона розповіла, що з оунівської банди багато грабівських хлопців склали зброю і повернулися в село.

— Працюють вони зараз чесно в колгоспі, і ніхто їх не переслідує, — говорила Зіна. — І ти повертайся додому. Тобі нічого не буде! Колгосп наш одержав велику допомогу від держави, і тепер всі люди добре в ньому працюють. В село вже не заходять бандити — у нас є багато озброєних хлопців!

— Завтра я піду в ліс і зустрінуся там з боївкою, — сказав я Зіні. — При першій нагоді втечу звідти, але так, щоб оунівці думали, ніби я вбитий. Бо боюся, що вони виріжуть нашу сім'ю.

Після розмови з Зіною я пішов у Синовський ліс, а звідти — в Головнянський район. Тут у лісі зустрів групу «Ігоря». Це була невеличка зграя обірваних, брудних і злих бандитів.

Вранці привели зв'язану людину. Побачивши «Холодного», полонений вигукнув:

— О, дивись, — Тихон Онищук! Тепер я бачу, що потрапив до своїх. Ти що, не впізнаєш? Це я, Войщук. З тобою разом працювали.

— Бачу, що ти Войщук, — насупившись відповів «Холодний». — Де це тебе так почастували?

— А я зараз в Любомлі головою сільради працюю — люди обрали. Поїхав на хутір Сіліск, а там на хрестини потрапив до родича. Випив однісеньку чарку! А він, самогон, міцний такий, що й звалив мене. Іду собі і співаю. Зроду в рот не брав горілки, а тут така окаzia!

Войщук ще не розумів, в які лабети він потрапив.

— Так ти значить більшовицький агент! — і «Холодний» вдарив Войщука в зуби.

— За що б'еш, Тихоне? Мене ж люди обрали і я нічого не роблю поганого своєму народові.

— Ага, ти служиш народу! Ось тобі, ось тобі! Бандити накинулися на Войщука і почали бити. Потім вилили на нього відро води, і коли він відкрив очі, знову почали бити.

— Душогуби ви, а не люди, — підвівшиесь на лікоть, сказав Войщук.

— Що ти сказав? — люто підскочив до нього Онищук-«Холодний».

— А те, що чуєш! І не боюсь я вас, гітлерівські собаки. Я плюю на вас, каїнові виродки!

Войщук з останньої сили підвівся на ноги і з палаючими очима, наблизившись до Онищука, плюнув тому в обличчя.

Сміливій і мужній людині Онищук вистрелив у рота...

Я швиденько попрямував у Головнянський район. В селі Кізя зустрів «Медведя».

— Почитай, що нам більшовики пишуть, — простягнув він газету.

У зверненні до робітників, селян та інтелігенції західних областей України писалося, що Уряд Радянської України прощає учасникам націоналістичних банд. Вони можуть з'явитися з повинною і виправдати себе чесною працею на Радянську державу, на свій народ, на благо своєї Батьківщини.

Нарешті у моїх руках був рятівний документ.

Щоб не викликати підозри, я сказав «Медведю»:

— Як районний провідник ОУН, я повинен мати цю газету при собі.

«Медвідь» збентежено простягнув мені газету, і я швидко сховав її до кишени.

Під вечір наша banda виступила у напрямку села Горовно. Тут нас несподівано зустріла озброєна група сільської молоді і почала обстрілювати. «Медвідь», «Кубик», я і ще четверо бандитів кинулися тікати разом в один бік, а решта — в інший. Ми бігли, мов наполохані зайці — хто куди. Я залишився один і вже міг розпоряджатись своєю долею, як хотів.

Одразу ж я написав заяву органам Радянської влади про своє рішення скласти зброю і припинити бандитську діяльність. Ale як передати цю заяву? Кому довірити таку важливу справу? Нарешті я вирішив зайти до однієї знайомої і попросити її це зробити.

Але з цього задуму у мене нічого не вийшло: знайома категорично відмовилась нести мою заяву — мабуть, подумала, що я перевіряю її. I знову я пішов у ліс під село Скринниця. Це була моя остання ніч у лісі на становищі бандита оунівця — всіма проклятого звірюги-нелюдима, від якого відвертається й рідна мати.

Щоб там не було, але я вже не міг носити на своїй душі тягар злочинів перед народом і Батьківщиною, бо вже розібрався в облудній і кривавій «ідеї» українського націоналізму.

Ранком я несподівано побачив радянських прикордонників. Можна було втекти від них, але незборима сила свідомості штовхала мене до цих двох солдатів, які спокійно йшли собі по дорозі, розмовляючи між собою. I я, піднявши вгору руки, пішов їм назустріч: в одній руці був автомат, а в другій газета із зверненням Уряду Радянської України...

Коли прикордонники відібрали у мене автомат, і я опинився в їхніх руках, мені стало дуже страшно, бо в лісі ми наслухалися від ватажків бандитських зграй ОУН, що нас будуть і різати, і зуби рашпилем пилити, і шкіру живцем здирати. Але нічого того не було — зі мною поводилися членко, навіть жартували на прикордонній заставі, куди я прийшов разом з солдатами.

Через півгодини на заставу машиною приїхав майор Тарасенко. Він потиснув мені руку і поздоровив з початком нового життя.

І воно почалося — це нове життя. Я був серед наших хороших радянських людей, бачив їх самовіддану працю над тим, щоб швидше загоїти рани війни. Після цього я приїхав до Любомля, де одержав паспорт. Мене вразило, здивувало і обрадувало бурхливе творче життя людей, які будуяте собі щасливе і радісне життя. Мимоволі я порівнював дику зграю українських націоналістів з цими людьми-трударями і мені стало гірко й боляче, що я був не з самого початку з ними, а блукав по диких хащах.

Невдовзі я поступив працювати в Любомльський ліспромгосп. Ще деякий час оунівські виродки лютували по глухих селах волинського Полісся. Але незабаром народ їх знищив.

Я працював в ліспромгоспі, добре заробляв і жив собі щасливо і спокійно. Коли відкрилася вечірня школа, я почав вчитися і закінчив її. Хотілося мені і далі вчитися, щоб здобути вищу освіту, але я довго вагався подавати заяву. А коли, нарешті, надіслав її, то з нетерпінням чекав на відповідь. «Ні, не приймуть, — думав я, — адже на мені така ганебна пляма!» Та ось надходить довгождана відповідь. Я з хвилюванням відкриваю конверт і виймаю аркушік паперу, на якому надруковано:

«Шановний товарищу Реванюк І. С. Сповіщає-

мо, що ви зараховані на перший курс заочного відділення Львівського сільськогосподарського інституту на лісотехнічний факультет».

Я ще й тепер бережу цього листа з плямами моїх сліз на ньому — сліз радості і каяття!

Я працював і вчився. Іздив на залікові сесії, і за мною зберігалася моя заробітна плата. Жодної копійки за навчання я не платив. Так непомітно минав час. У 1958 році я поїхав до Львова писати і захищати дипломний проект. Ось він уже готовий. Я виходжу на трибуну. Сотні пар очей дивляться на мене доброзичливо, тепло і підбадьорююче. А я, зрадливий син свого народу, стою і мучаюся: руки дрижать, і я не можу розв'язати папку, щоб вийняти з неї свого дипломного проекта.

Нарешті я підвожу голову і бачу хороших наших молодих людей, які, підбадьорюючи мене, кивають головами.

Свою дипломну роботу я захищив на «відмінно». Потім директор інституту вистроїв дипломантів чотирикутником і виголосив коротку сердечну промову. Він говорив, що ми повинні вірно і чесно служити на благо свого народу і Батьківщини. Щоб квітло щастя і радість супроводжувала людину на кожному її кроці. Я напружував усю свою силу волі, щоб не розплакатись в цей урочистий момент. Та коли директор інституту вручив мені диплом інженера лісотехнічної справи, я не витримав... То були слези радості і щастя!

Я став людиною! Мене зробила нею наша рідна Радянська влада.

І ось моя сповідь. Я нічого не прикрашував, нічого не приховав. Розповів так, як воно було — щиру правду!

6 коп.